

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2006-04-25

UDK 316.7:343.359-055.2(497.4 Istra)"190/194"

TIHOTAPSTVO ISTRANK V 20. STOLETJU V KONTEKSTU NJIHOVIH ŽIVLJENJSKIH ZGODB

Vida ROŽAC DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: vida.rozac.darovec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek izpostavlja fenomen tihotapske dejavnosti Istrank v prvi polovici 20. stoletja. To je čas, ko je bila zaradi hude gospodarske krize istrskega podeželja ženska delovna sposobnost marsikdaj odločilna za preživetje družin, ki niso mogle zadostiti vsem svojim potrebam s kmetovanjem. Razširjenost pojava je vplivala na družbeno percepcijo te pravzaprav ilegalne dejavnosti, ki je zaradi preživetvene nuje postala družbeno sprejemljiva. Študija primera je nastala na osnovi zbiranja življenjskih zgodb, ki prikazujejo subjektivno doživljanje in videnje vsakdanjega življenja istrske ženske, ki v marsičem odstopajo od stereotipne meščanske predstave o podrejeni vlogi in položaju žensk v preteklosti.

Ključne besede: tihotapljenje, zgodovina žensk, življenjske zgodbe, ustna zgodovina

L'ATTIVITÀ DI CONTRABBANDO DELLE DONNE ISTRIANE NEL XX SECOLO, NEL CONTESTO DELLE LORO STORIE DI VITA

SINTESI

Il presente articolo si concentra sul fenomeno del contrabbando di merce da parte delle donne istriane nella prima metà del XX secolo. Si tratta di un periodo in cui la grave crisi economica della periferia istriana fece sì che le donne fossero spesso determinanti per la sopravvivenza delle famiglie che non potevano far fronte ai loro bisogni soltanto con l'agricoltura. La diffusione del fenomeno influenzò la percezione di questa attività, per altro illegale, che diventò socialmente accettabile a causa della necessità di sopravvivenza. Lo studio di questo caso si sviluppa in base alla raccolta di storie di vita, con le quali si vuole mostrare un punto di vista soggettivo della vita quotidiana della donna istriana che per molti versi si discosta dall'idea stereotipata degli abitanti di città che vedeva queste donne del passato in un ruolo di sottomissione e obbedienza.

Parole chiave: contrabbando, storia delle donne, storie di vita, tradizione orale

UVOD

Prispevek obravnava tihotapljenje Istrank pred, med in po drugi svetovni vojni v Istri. Gre za fenomen dolgega trajanja, ki se je razvil zaradi iskanja dopolnilnih virov preživetja in je posledica različnih dejavnikov, kot so skromne obdelovalne površine, restriktivna davčna politika vsakokratnih oblastnikov in vsesplošna revščina ter nenazadnje spreminjajoče se državne in administrativne meje. Svojo obmejno lego (v srednjem in novem veku je bila Istra na beneško-habsburški meji, v sodobni zgodovini pa je tod potekala jugoslovansko-italijanska meja) so Istrani s pridom izkoriščali in meje spremenili v dodatni resurs.

Čeprav nam arhivski viri govorijo predvsem o moški tihotapski dejavnosti, lahko zlasti s pomočjo ustnih virov ugotovimo, da so se s tihotapstvom ukvarjale tudi ženske. O ženskem tihotapstvu sicer obstajajo le drobne dokumentarne sledi in doslej je bil pojav bolj predmet literarnih predelav kot pa resnih zgodovinopisnih osvetlitev. Marijan Tomšič je na primer v romanu Šavrinke osvetlil življenje istrskih žensk in njihove preživetvene strategije, med katerimi izstopata tudi preprodavanje in tihotapljenje pred drugo svetovno vojno. Delo, ki v literarni obdelavi na nek način mitizira delo Istrank v širši javnosti, njihov pogum, moč in iznajdljivost, je spodbudilo interes antropologov, etnologov, zgodovinarjev in jezikoslovcev za raziskovanje različnih vidikov vloge in položaja istrskih žensk (Orehovec, 1997; Ledinek, Rogelja, 2000; Brumen, 2000).

Pričujoči prispevek, ki izpostavlja fenomen tihotapljenja Istrank v času med obema svetovnima vojnima, med drugo svetovno vojno in po njej, upošteva dosežane raziskovanje pojava ženskega tihotapstva, vendar v zgodovinski perspektivi. To je čas, ko je bila zaradi hude gospodarske krize istrskega podeželja ženska delovna sposobnost marsikdaj odločilna za preživetje družin, ki niso mogle zadostiti vsem svojim potrebam s kmetovanjem. Razširjenost pojava je vplivala tudi na družbeno percepcijo te pravzaprav ilegalne dejavnosti, ki je zaradi preživetvene nuje postala družbeno sprejemljiva.

Raziskava je bila izpeljana v danes obmejni vasi Rakitovec, ki se nahaja globoko v slovenski Istri na slovensko-hrvaški etnični in danes tudi politični meji in je od Kopra in Trsta oddaljena približno 30 km. Na severu vas obdaja težko prehodni skalni Kraški rob z osemstotakoma Lipnikom in Kavčičem, na jugu pa skoraj šeststo metrov visoki Breg. Z zahoda se po robu Ravnega Krasa do vasi vzpenja ozka, vijugasta in dotrajana asfaltna cesta, ki prebivalce povezuje z vasmi Zazidom, Podpečjo, župnijo Loko ter z že od srednjega veka naprej občinskim centrom Koprom. Proti severu in vzhodu se odpira pot v Čičarijo, na jug pa vodita dve cesti, pred kratkim asfaltirana do Movraža, druga pa do Buzeta, ki je bil vse do konca druge svetovne vojne tudi upravni center. Nekoč je bila najpomembnejša pove-

zava s svetom železniška proga Divača–Pulj, ki je pomembno prispevala k temu, da vas v obdobju modernizacije ni bila v tolikšni meri izpostavljena depopulaciji, kot se je to zgodilo z drugimi vasmi v sosednji Čičariji.

V namen raziskave je bilo intervjuvanih sedem starejših žensk, v času od oktobra do decembra 2004. Intervjuji so posneti na sedmih kasetah, ki so transkribirane in hranjene v knjižnici Znanstveno-raziskovalnega središča Koper.

Študija primera je nastala na osnovi zbiranja življenjskih zgodb akterk. V študiji sta izpostavljeni življenjski zgodbi Emilije Miklavčič (r. 1926) in Jolande Žigante (r. 1922), s katerima želimo prikazati subjektivno doživljanje in videnje vsakdanjega življenja istrske ženske, ki v marsičem odstopa od stereotipne meščanske predstave o vlogi in položaju žensk v preteklosti. To je predstava o šibki ženski, priklenjeni na dom in ognjišče, njena poglavitna naloga pa naj bi bila skrb za gospodinjstvo.

Zanesljivost pripovedi smo poskušali zagotoviti z različnimi metodološkimi pristopi, kot so npr. prisotnost tretje osebe, skupinsko spominjanje in večkratno spraševanje. Pri tem pa je treba pripomniti, da je tihotapstvo obravnavano v širšem kontekstu življenjskih zgodb pripovedovalk in v kontekstu njihovega socialnega položaja in statusa, saj lahko le tako razumemo, kateri socialni dejavniki so pripovedovalke privedli do prestopanja meja.

Dejstvo, da avtorica prispevka izvira iz obravnavane vasi, se je v konkretnem primeru pokazalo kot prednost, saj je zaradi tega lahko lažje pridobila zaupanje informatork. V svojih pripovedih so se namreč pripovedovalke dotaknile tudi zelo intimnih področij življenja, kot je npr. družinsko nasilje ali meddružinski odnosi, kar je prispevalo k temu, da se je med spraševankami in spraševalko vzpostavila močna medgeneracijska vez. Samo zanimanje "učenih ljudi" za njihove življenjske zgodbe pa je zelo pozitivno vplivalo na njihovo samopodobo in imelo za starostnice tudi "terapevtski" pomen.

SPOMINI NA KONTRABANT V 20. STOLETIJU – ŠTUDIJA PRIMERA

Meje, gozdovi in hriboviti predeli so bili v zgodovini Evrope privilegirana področja za razvoj banditizma in kontrabanta. Po drugi strani se tovrstne preživetvene strategije pojavljajo takrat, ko pride do porušanja krhkega socialnega ravnovesja, ne glede na to, ali ga povzročajo vojne, epidemije, gospodarske krize, fiskalna politika, migracije, nasprotja med mestom in podeželjem, etnične raznolikosti, razdrobljenost fevdalnih posesti in konflikti med lokalnimi oblastmi ali kateri drugi izmed številnih možnih dejavnikov (prim. Bianco, 1994, 152–153).

Zgodovina istrskega novega veka je zaznamovana z obmejnostjo. Državne meje niso bile le v funkciji ločevanja in ustvarjanja reda, temveč so ljudi z ene in druge strani meje zaradi preživetvenih strategij tudi povezovale (prim. Bianco, 2002, 63–73; Darovec, 2005, 360–365). Tako je meja vseskozi ponujala plodna tla za razvoj tihotapstva in predstavljala pomemben vir preživetja, zato o tihotapstvu v Istri govorimo kot o fenomenu dolgega trajanja. Tako kot so npr. v Franciji tihotapili sol, v Angliji čaj, v Furlaniji tobak, v Posočju živino itd., so v Istri skozi zgodovino tihotapili sol, olje, vino, soljene ribe, živino in razno drugo blago na drobno, da so si lahko zagotovili preživetje in bili hkrati kos davkom in dajatvam (prim. Darovec, 2004, 194–200; Panjek, 2002, 215–226). Negotovost in brezskakonje, tako značilna za predmoderno družbo, je v veliki meri generirala sama država, ki je z vojnami, fiskalno in carinsko politiko ter drugimi ukrepi spodbujala tihotapsko dejavnost. Na ta način se je poleg državne ustvarjala tudi privatna ilegalna trgovska mreža, ki je ponujala blago po nižjih cenah (Bertoša, 1989, 14–15). V Istri se je v prvi polovici 20. stoletja, kot pravi Darko Dukovski, "tihotapilo skoraj vse, živina ali meso, olje, vino, tobak, kava, sol, sladkor itd. Tihotapili so skoraj vsi, ne le razbojniške skupine, temveč tudi posamezniki, skupine kmetov, meščanov, družin in cele vasi. Tihotapstvo je bilo tako razširjeno in tako intenzivno, po drugi strani pa tako dobro organizirano, da je bilo kljub razširjenosti relativno malo tistih, ki so jih ujeli *karabinjerji* in *guardia financa*" (Dukovski, 1997, 139). Prav zato se nam vsiljuje vprašanje, če si ni morda država na nek način zatiskala oči in tako reševala številne socialne probleme, ki so prizadeli Istro v obravnavanem obdobju. Območje so namreč pestili nezaposlenost, razdrobljena posest in zaostalost kot posledice vsesplošne gospodarske krize. Istra je poleg tega zamujala v modernizaciji in industrializaciji in je kot taka predstavljala zgolj zaostalo zaledje hitro razvijajočega se Trsta.

Tako lahko ugotovimo, da je bilo tako ali drugače tihotapstvo v Istri v 19. in 20. stoletju povezano s Trstom, ki je v svojem razcvetu zalednemu kmečkemu prebivalstvu ponujal možnosti za neagrarne vire dohodkov. V mestu so prodajali, delali in nakupovali. Ko je Istra po prvi svetovni vojni prišla pod Italijo, je nova oblast uvedla kontrolo nad trgovanjem med mesti in podeželjem ter v ta namen vpeljala dovoljenja za trgovanje ali, kot jim pravijo domačini, *licence*. Ker pa so jih morali kupiti, se jim zaradi skromnosti prometa to ni izplačalo in so zato raje "tihotapili". Istranke so v tem obdobju preprodajale jajca, ki so jih zbirale v Čičariji in v okolici Buzeta (prim. Ledinek, Rogelja, 2000), tržaške tržnice pa so zalagale tudi z zelenjavo in mlekom. V času Italije pa se je za kratek čas ponudila še ena tihotapska destinacija: Reka, ki je zaradi svojega posebnega položaja (svobodna cona) omogočala nakupe živeža po precej nižjih cenah kot doma.

Rakitovec se je skozi celotno zgodovino nahajal na meji med različnimi gospodstvi in upravnimi enotami, kakor tudi na slovensko-hrvaški etnični meji, kar je nedvomno vplivalo na oblikovanje identitete Rakitljanov in se odraža tako v govoru, lokalnih običajih in navadah, kakor tudi v življenjskih strategijah in vsakdanjih praksah. Zato je med vaščani priljubljen rek "*Nismo Čiči ne Brkini, smo jušto na konfini*" še kako na mestu. Pregovor namreč označuje stičnost obravnavanega prostora, kar pomeni, da se prepletajo znotraj identitete Rakitljanov tako slovenski kot hrvaški in italijanski, oziroma v lokalnem pogledu šavrinski, kraški, brkinski, čiški, pa tudi bejaški vplivi. Obmejnost in odmaknjenost področja sta narekovali oblikovanje raznolikih življenjskih strategij, ki so omogočale obstanek na tem ne ravno prijaznem delu sveta, za katerega se naključnemu obiskovalcu vsiljuje misel, da se je znašel "bogu za hrbtom".

Kot ugotavlja Mateja Sedmak v svoji študiji *Živeti z mejo*, je "bližina Hrvaške vplivala na tekem zgodovine vseprisotno razpetost med slovensko in hrvaško identiteto vaščanov, na njuno prepletanje in hkratno poudarjanje različnosti. Se je pa vaška identiteta po drugi svetovni vojni dokončno prevesila na stran slovenske ter se naknadno potrdila še z osamosvojitvijo Slovenije in novo državno mejo s sosednjo državo. Povezanost z Italijo in Trstom je predvsem kar se vaške ekonomije preživetja tiče, prav tako zgodovinska stalnica. Ko govorimo o Rakitovcu, zato ne moremo mimo govora o meji in mejah in o pomenu le-teh za preživetje vasi in vaško identiteto. Če je obmejna lega Rakitljane po eni strani omejevala, jim je po drugi strani nudila številne možnosti in priložnosti, da prav s pomočjo meje in obmejnosti razvijejo takšne strategije vsakdanjega življenja in delovanja, ki so omogočile razvoj in obstoj vasi" (Sedmak, 2005, 115–116).

Naši informatorki sta se skozi celo aktivno življenjsko obdobje ukvarjali z bodisi legalnim bodisi ilegalnim preprodajanjem na relaciji Čičarija – Trst. Razlog za izbor prav teh dveh žensk je ta, da je Jolanda s tihotapstvom začela že v času Italije in je v vasi edina še živeča oseba, ki lahko priča o tem obdobju tihotapstva, Emilija pa je po lastnem pripovedovanju in tudi po pričevanju vaščanov ena najbolj drznih in pogumnih "švercark", ki se je s to dejavnostjo ukvarjala od petinšestdesetega leta starosti. Začela je kot majhno dekletce, ko je nosila s stricem prodajati sir v okoliške kraje, nadaljevala med drugo svetovno vojno in predvsem po njej, ko je Trst ostal na drugi strani meje, kar je ponovno ponudilo možnosti za (ilegalni) zaslužek. Njuni življenjski zgodbi sta podobni življenjskim zgodbam drugih žensk iz vasi, saj je socialna kontrola na vasi narekovala visoko stopnjo konformnosti. V intervjujih pogosto poudarjata pomen skupnosti in njene odzive na njuno početje. Emilijina življenjska zgodba izstopa zaradi neuspešnega prvega zakona, kar jo je pahnilo na

socialni rob. Težka življenjska situacija jo je navdala z vztrajnostjo in pogumom, ki sta ji pomagala, da je prebrodila tudi največje težave.

Demografski porast agrarnih skupnosti, omejene možnosti agrarne proizvodnje in bližina demografsko in gospodarsko razvijajočega se mestnega središča so bili dejavniki, ki so odločilno prispevali k množičnemu ženskemu ukvarjanju s pridobitnimi dejavnostmi in so v primeru Trsta, kot tudi v drugih narodnostno mešanih urbanih okoljih, denimo v Gorici in Kopru, botrovali ženskemu prestopanju socialnih in nacionalnih mej (Verginella, 2005). Ženske so tudi v revnem okolju Rakitovca zelo trdo delale tako znotraj kot izven doma. Kot same pripovedujejo, so skrbele za otroke, onemogle člane družine in svoje soproge, hkrati pa opravljale tudi težka fizična dela; edini prosti čas, ki so ga imele, so bile nedelje in prazniki, ko so običajno odšle v cerkev. Poleg dela na kmetiji so se ukvarjale tudi s kmečko trgovino, ki jih je vodila v bližnja mesta, predvsem v Trst, ki jih je s svojo svetovljanskostjo magično privlačil. Po njunih pripovedovanjih je bila to najpomembnejša začimba v njenem življenju, ki jima je dajala občutek svobode, prisluženi denar pa občutek vrednosti in samozaupanja. Emilija je npr. na vprašanje, kako je doživljala Trst, odgovorila:

"Kadar sen šla u Trst, sen pozabila na vse skrbi, nč me ni bolelo, magari ku en dan prej nison mogla stat po nogah. Tu je bila ena navada, ki me tudi zdej močno manjka. Pr nas ženske vre od enbot dunjer morejo hodijo u Trst. Kadar ne grejo več, je slabo, so onemogle."

Iz pogovorov se da razbrati, da so bile preprodajalke nekakšen medij med vasjo in zunanjim svetom, v vas so prinašale novice in življenjske navade iz mesta, vaščane pa zalagale z mestnimi artikli:

"Še kadar je moja nona hodila u Trst, kadar je kaka ženska pršla sz Trsta, so šle žene h nji in ona je povedala, kaku je bilo tu i uno. Kaku stoji njena šinjora, i kaj ji je rekla, kolko ji je hitla (dala napitnine op. a.), i kolko kej košta i take stvari. Moži so zmeron govorili od vojaščine i od poljskih del, me pa od Trsta."

Kontrabant v času Italije

Rakitovec je po prvi svetovni vojni prišel pod Italijo, administrativno pa je bil vključen v občino Buzet.

Jolanda Žigante je bila tako v "času Italije" rojena v Rakitovcu očetu Mihaelu Rožcu in materi Antoniji Miklavčič. Očetova družina je bila za takratne vaške razmere premožna; v lasti so imeli vaško gostilno in tudi precej zemlje. Ker so bili podjetni, so se želeli preseliti v bližnji Buzet, kamor je v času Italije administrativno sodil tudi Rakitovec. Ker so nameravali odkupiti Narodni dom v Buzetu in nadgraditi svojo gostinsko dejavnost, so najeli hipotekarno posojilo. Ker pa v zakonsko določenem roku niso uspeli vplačati dogovorjene vsote denar-

ja, so zapadli v dolgove in kmetija, ki je bila pod hipoteko, bi skoraj bankrotirala, če ne bi Jolandina teta Rozalija, žena mlajšega Mihaelovega brata Antona, dobila denarja (od svoje matere), ki ji ga je poslal sin iz Amerike, in z njim rešila del kmetije pred bankrotom. Zaradi tega je kmetijo "Pr' Nemco" podedoval le mlajši sin Anton in ne vsi sinovi, kot je bil tedaj običaj v Istri. Tako je Jolandina primarna družina obubožala, zato je oče že v njenem zgodnjem otroštvu, leta 1923, odšel na Kubo s ciljem, da se ilegalno pretihotapi v ZDA, ki so takrat že omejevale priseljevanje. Pri poskusu ilegalnega prebega iz Kube v Ameriko so ga kubanske oblasti zajele in zaprle. Mihaelov poskus, da bi družino rešil revščine, je tako neslavno končal in le še povečal zadolženost družine. Jolanda se spominja očetovega povratka v Rakitovec:

"Jast son imela, ko je moj oče pršel iz Amerike, enajst let, jest sem imela šest mescev, ko je šu moj ata v Ameriko. Enajst let sem imela, ko je pršu nazaj. Ko je pisal, da bo pršu, smo ga šli čakati na postajo. On ni mene poznal, jest nistem njega. Eno drugo je zel, da je njegova hči. Smo bile sošolke. Ino zakaj? Zato ker on je bil v Ameriki, so šli prek meje, ki so hodili prek meje, ki so jih ujeli, da bi šli za Ameriko, so šli u Kubo. S Kube so šli u Cleveland in so ga ujeli. In so ga zaprli. Šoldov ni jemal za plačat in je naredil 6 let pržona. Je delal tam na prisilnem delu. Ino sz mojo mamu smo živile velo pomanjkanje. Ino glih je pršu domov, je kmalu pršla vojna i so ga gnali u lager u Dachau."

Preživetje je bilo v tem delu Istre zaradi pomanjkanja obdelovalne zemlje in razdrobljenosti posesti vezano tudi na sezonsko delo v bližnjih mestih Trst in Koper. Delali so predvsem na večjih kmetijah, moški so delali v gradbeništvu, na železnici, v tržaškem pristanišču idr. Ženske so se sezonsko zaposlovale bodisi na večjih kmetijah bodisi kot deklet pri tržaških meščanskih družinah. To je seveda počela tudi Jolanda:

"Son hodila na žrnado u Istro, doli u Movraž sen hodila h enemu Sekoliću, ki je bil po rodu iz Rakitovca i sen delala cel dan, sem mu nosila drva i on mi je dal eno merico frmentona, smo ga s pokojno mamu zmlele i smo imele za polento. I son hodila na žrnado anka po vasi, son pomagala unim, ki so rabili, i so mi plačali sz moko, kruhon i takimi stvarmi ..."

Pomemben sestavni del preživetja je bila tudi kmečka trgovina, ki je bila vezana na potrebe mestnega prebivalstva. Čiči so v mestih prodajali ovčarske produkte (sir, volno, volnene izdelke), mleko, jajca, seno, govedo, oglje idr. Rakitljanke so že v avstrijskih časih nosile v Trst predvsem mleko in jajca.

Nove politične razmere, to je prihod italijanskih oblasti v Istro, so Istranom in Istrankam takoj ponudile priložnost za zaslužek in legalna kmečka trgovina je kmalu prešla v ilegalno.

Izkoristili so namreč reško "svobodno cono", kjer je bil živež, tudi po priključitvi Reke k Italiji, veliko cenejši

kot v Istri. Zato so na skrivaj hodili v "cono", kjer so nakupovali predvsem moko, sladkor, kavo, olje in petrolej v Opatiji, Iličih in Lovranu. Jolanda je že pri petnajstih letih prinesla domov osemnajstlitrsko "kanto" petroleja, ki ga je preprodala v bližnje Gračišče. Ko so tihotapsko blago prinesli v Rakitovec, so ga čez noč ponavadi skrili v razna skrivališča. Zgodilo pa se je tudi, da so skrivališča odkrili drugi vaščani in jih okradli:

"Moja botra je skrila petroljo doli blizi Sickov i neki ga je našu ino ukral, ma mi smo bolj skrili, mi smo skrili u enen Gonjišču (terasa nad vasjo, op. av.) nad Maciçi, i nas niso ukrali."

Šverc iz t. i. *cone libere* je potekal po celotni Istri in Brkinih. Tudi v Rakitovcu so se z dejavnostjo ukvarjale praktično vse družine. Jolanda se spominja, da so blago, ki ga je prinesla, odnesli prodat v bližnjo vas Gračišče, pogosto pa je blago prišla iskat v vas kaka druga ženska in ga odnesla na Koprščino, na podlagi česar lahko sklepamo, da so bili Rakitljani tudi vmesni člen v tihotapski verigi. Jolandin zaslužek je bil zanjo in za mater edini vir dohodka, saj sta imeli zelo malo zemlje:

"Sz temi šoljdi, ki smo jih zaslužile, smo si sz mamo pomagale, smo plačale fondarjo i smo imele kak šoljdo. Smo živile skromno i smo bili bogi."

Na poti so jim ljudje pomagali, ponekod so jim nudili prenočišče, drugje so dobili topel čaj ali kaj za pod zob, kar kaže, da je bilo njihovo početje ne glede na nezakonitost širše družbeno sprejemljivo in organizirano. Največ pomoči so bili Rakitljani deležni v Brestu, Račji vasi in Klenovščaku. Jolanda je šla vedno na pot z isto skupino, ki je bila po njenem mnenju najbolj iznajdljiva in se je zato z njimi počutila najbolj varna:

"Jaz son hodila sz mojo botro Triparco i Beteljo i eno iz Bresta in eno iz Klenovščaka. Z njimi son se najbolj znašla, smo se znale skrit, ku so šle financarji. Jaz sen bila gor šestdeset boti."

V "coni" so imeli tudi svoje stalne postojanke. Jolanda je s svojo botro vedno prespala pri isti družini, v zahvalo pa so jim iz Rakitovca prinesli krompir in kako klobaso. Na pot so se odpravili peš, ker so se tako lažje izognili nadzoru. Pot je bila dolga, do Reke so potrebovali okrog šest ur. Večinoma so hodili v skupinah in predvsem ponoči, zato so se včasih tudi zgubili. Jolanda se spominja prigod, ko je skupina vaščanov odšla v *cono libero* in se na poti izgubila, kar je še dolgo burilo domišljijo vaščanov, ki so dogodku pripisovali že kar mitološke razsežnosti. Tudi sicer je za mentalni svet Rakitljanov značilno, da poleg globoke predanosti katoliški veri vključuje tudi razne oblike vraževerja in vere v nadnaravne sile:

"En bot so šli eni gori u cono i so se zgubili, so pršli u eno dolino i nikako niso mogli van sz nje, so šli les i nč, so šli tan i nč, gori nč, doli nč, nikako niso mogli ven. So se valjali kamenji i lomili drevi i vse take strahote. Pet dan se niso mogli rešit. I polje so se po petih dnevih vrnili, vsi prestrašeni i brižni. Poljer so jin povedali, da so bili u zaštrigani (začarani op. a.) dolini."

Nemalokrat so jih na poti prijeli *financarji* in jih odpeljali na policijsko postajo, t. i. *kazerno*, ter jim odvzeli blago, včasih pa tudi koga zaprli in oglobili. Tudi Jolanda je večkrat zasačila finančna policija, hujši kazni pa se je zaradi iznajdljivosti izognila:

"Mene so me primili dvajset boti, ino pred vojno son primila poziv za na sodišče, ma jaz son uporabljala lažno ime Zlatič Milka, ki še nison imela osebnosti, ki son bila mladoletna. Kadar so nas primili, son rekla, da son Zlatič Milka. Ino en dan je pršu u vas en financar sz Buzeta i prnesu poziv za Zlatič Milko. Ma župan je reku, da te ženske ni u naši vasi. I ku ne bi propala Italija, bi me lahko našli in zaprli, da bin segnjila u pržoni. A moja botro so en bot zaprli ino je plačala velo multo."

Na tem primeru se potrди Bertoševa oznaka banditizma v Istri, da vas in vaščani ščitijo *bandite*, ki so člani njihove skupnosti, in to ne le, da bi jih obranili kazni, temveč tudi, da jih družba ne bi marginalizirala in jih spremenila v kriminalce (Bertoša, 1989, 214). Kljub ilegalni dejavnosti namreč Jolanda sebe dojema kot pošteno in častno žensko, kar so potrdili tudi njeni sovaščani.

S tihotapstvom se je namreč po pripovedovanju Jolande v tem času ukvarjala večina Rakitljanov in Rakitljank; to so bili večinoma tisti, ki niso imeli dovolj zemlje, da bi lahko prišli do dodatnega zaslužka z legalno prodajo pridelkov in bi tako dostojno preživeli. Tihotapstvo je bilo del vaške tradicije, ki se je prenašalo iz roda v rod, zato vaščani tihotapske dejavnosti v vaškem neformalnem etičnem kodeksu niso obravnavali kot moralno sporne in posamezniki, ki so tihotapili, tako v domači vasi kot tudi širše niso veljali za nepošteno:

"Muj oče je bil na Kubi ino smo bile same z mamo, zemlje je bilo malo, smo imeli samo eno kravo ino enega vola i za plačat fondarjo (davke op. a.), smo marali se znač, da smo dobili kak šoljdo. Ma kaj, sej s ten nismo nobeneme škodili."

V tem kontekstu je zanimivo, da je bilo za vaščane bolj kot tihotapstvo moralno sporno ovajanje tihotapcev policiji. V vasi je namreč vaščan, t. i. Pjero Moro, ovajal sokrajane finančni policiji. Zaradi tega je svoje "špijonsko" delovanje kot žrtev vojnega nasilja med drugo svetovno vojno plačal z življenjem:

"Ja, je bil uni brižon Pjero Moro, je nas hodu špecat u Buzet h financeron. Ino poljer je, kadar so prevzeli partizani vse u soje roke leta 44, je končal slabo. Njega ino eno Rožo, ki je hodila u Trst in preprodajala vse sorte, ma anka je nosila stvari za partizane, so primili gori partizani iz Čičarije in so jih hitli u jamo. Ma tu so se maščevali, ki oni niso delali za fašiste, uni ki so delali za fašite jin niso nardili nč. So menjali bandjero i so se rešili. Ma vsem je bilo žal za Rožo, ma za Pjerota ne, ki je izdal soje ljudi."

Jolanda se je še pred vojno poročila v dokaj premožno družino, z Antonom Žigantejem – Kačunom, in se ji nekaj časa ni bilo treba ukvarjati s tihotapstvom. S

tihotapstvom je nadaljevala po drugi svetovni vojni, ko so Trst ločili od naravnega zaledja in je razlike v cenah izkoristila velika večina Rakitljank. Vendar Jolanda v tem času ni prav veliko "švercala", saj je bil njen mož zaposlen in je poleg tega, da je skrbela za gospodinjstvo, morala delati še na kmetiji ter skrbeti za dve hčeri in ostarele člane družine.

Tihotapljenje med vojno

Tudi med drugo svetovno vojno je preživetje raki-tovskih družin slonelo predvsem na ženski iznajdljivosti. Ena takih pogumnih žensk je bila tudi Emilija Miklavčič. Rodila se je v veliki družini s hišnim imenom "pr Kršantov", v kateri so poleg starih staršev živeli še štirje bratje, od tega dva poročena, dva pa samska. Družinsko gospodarstvo je temeljilo na skupnem delu, ki sta ga organizirala stari oče in stara mati, ki sta imela v svojih rokah tudi družinsko blagajno:

"Vse so imeli u rokah nono i nona. Naš nono je bil sirota, mu je umrla mama in poljer se je njegov oče poroču sz drugo i on ni imel nč. Ma, je bil zvit in delavon človek i je preprodajal vole. Jih je kupu u Istri, take brižne i suhe i jih je en cejt futral i polje jih je gnal prodal u Sežano. Tan so hodili kopovat vole Furlani, ki so šacali našo blago. I taku je zaslužu dosti šoljdov i si je kupil hmetijo i hiše, da smo ratali največja hmetija u vasi. A nona je bila narbulja švercerka u vasi, je hodila gori u Čičarijo i je kupevala jajca i jih nosila prodajat u Trst. Takrat so vse ženske nosile prodajat u Trst jajca, mlade i močne pupe so nosile prodajat mleko. I polje so sz Trsta prnesle kar je rabilo, obleko, konce, tobak za može i kar se jin je naročilo."

Razširjena družina je bila tudi gospodarska enota, kjer je bilo delo med člani družine razdeljeno glede na individualna nagnjenja in sposobnosti, v družinsko ekonomijo pa so bili že zelo zgodaj vključeni tudi otroci; pasli so živino, pomagali na polju, pa tudi prodajali skupaj s starši:

"Vsaki u naše družini je imel svojo delo: stric Nane je prodajal, stric Tonič je kopal njive, stric Dreja je imel čez vole i vuz in hodu v Istro po vole ino jih preprodajal in ljudem vozu stvari. Taku recimo Nemcon i Rijanom, ki so imeli štarijo, je vozu vino, polje je anka voral unin, ki niso imeli volov. Muj voča, ki so mu djali Šuder, pa je jmu čez vuče. Tu je bilo težko delo, ki ni probal vuče past ne zna kaj je slabo. Moja mama i teta so se menjavale, en cejt je ena delala u hiši, ena na pulju, pole so zamenjale. Ma teta je bila bulja za šverc, pred vojno je nosila u Trst mleko. Ma narbulja švercerka u vasi je bila nona Škokolinka, so rekli, da je dala na ognjiče kuhat maneštro iz frmentona, ona pa je v tem cajte šla u Čičarijo in kadar je bila skuhana maneštra je bila vre nazaj. Ino polje je jajca nesla prodal u Trst."

Mi otroci smo marali vse delat sz njimi, od šestega, sedmega leta smo pasli blago i vse kuj veli. Nas je bilo

vseh otrok osem, nas pet in od Naneta tri. Še kuj otroki smo hodili sz stricon Nanetom prodajat po Istri sir i vse kar se je moglo.

I vse so komandirali nono i nona, oni so imeli vse šoljde ino so jih polje delili po potrebi, ma so se dosti boti kregali sz njimi, ki jin niso teli dat tolko šoljdov, kuj so teli."

Kljub temu da so veljali za bogato družino, so živeli zelo skromno, jedli so večinoma zelje, repo, fižol, krompir in polento. Le ob največjih praznikih so si privoščili za vzorec mesa, sira in štrukljev. Med brati in (starimi) starši je velikokrat prišlo do nesoglasij, saj jim (stari) oče ni dovolil "razsipništva":

"O, so se strici ino muj oče dosti botu skregali sz nono ino nonotom, ki jim niso teli dat šoljdov za pijačo ino cigarete. En bot je Dreja se nekaj kregal ino je šu nono in sesekal jarem za vole, da ni mogu hodit sz voli okuli. Ino anka ženske so se dosti botu skregale, i med sabo i sz nono."

Po smrti stare mame in starega očeta, ki sta umrla tik pred vojno eden za drugim, je velika družina Kršantov razpadla. Bratje so si razdelili posest in premoženje. Emiliji pa je še pred tem umrl oče in za seboj pustil pet sirot. Dokler so živeli v veliki družini, so strici skrbeli zanje, ko pa so se razšli, so ostali sami z materjo in začelo se je težko življenje, ki ga je še dodatno poslabšala vojna, tako da je bila Emilija že kot mlado dekle prisiljena skrbeti za mlajše brate in sestre:

"Muj oče je umrl mlad, je bil u Istri ki je šu iskat kan bojo pozimi šli past vuče. Na poti ga je ujel dž, ga je zmočilo i se je prehladu, poljer pa je še ujel polmenite (pljučnico op. a.) i je umrl. Za nas so skrbeli strici, ma kadar so umrli nono i nona, niso strici teli več živit skupej i smo se razdelili. Kadar smo se partili, smo se za našo družino partili jaz ino muj brat. I niso nan dali nanka pare. Vse šoljde je zel stric Toni. Med vojno so Toniča ubili Nemci i šoljdi so šli, ki zna kam. Mi smo dobili samo zemljo, četrti del."

Med vojno je Emilija s starejšo sestro in nekaj drugimi sovaščani velikokrat hodila v Furlanijo. Tam so pri kmetih nakupili živež, ga odnesli v Trst prodal, iz Trsta pa so šli spet v Furlanijo in z zaslužkom nakupili živež za domače ter se vrnili domov:

"Mi nismo imeli več očeta, ki je mlad umrl, i smo se marali znajt, kuj smo vidli i zanal. Ma jast son imela 17 let, kadar smo tu hodili u Furlanijo i smo šli še sz mojo sestro Marijo in še ene par vaščane use h nogan i smo marali vse po unih savah (rekah, op. a.) hodit, ki so porušili kak must, i polje, smo šle preko save sz splavon, tan po Furlaniji je č'da sav i anka ku ni bilo globoko, smo šli anka peš po vodi. O, kaku nas je bilo strah, ma ni bilo kej, smo marali jt, ku smo teli preživit. Moja teta Vanca je pustila tri mikine otroke same doma i je šla. I buh ne dej, da so te dobili Nemci, bi te bili na lice mesta ubili. Domov smo prnesli moko, cukar, tobak, kak šoljdo, taku da se je nekako preživilo."

"Šverc" v času Jugoslavije

Po letu 1954 je Trst dokončno pripadel Italiji in istrsko prebivalstvo odrezal od najpomembnejšega gospodarskega središča, na katerega so bili ekonomsko tesno vezani celo stoletje. Nova meja je boleče zarezala v funkcionalno enoten prostor in odrezala istrsko podeželje od mestnega središča, kar je poleg spremembe režima in države nedvomno vplivalo na to, da se po vojne obdobja spominjajo kot najbolj travmatičnega v svojem življenju. Ljudje so se morali prilagoditi novim političnim razmeram, kar pa zaradi radikalnih sprememb, ki so se dotikale najbolj tradicionalnih vrednot, še zdaleč ni bilo lahko. Najbližji centri, kot so Pulj, Reka in Ljubljana, so bili oddaljeni in ljudje jih niso bili vajeni. Ko so šli v Ljubljano po nakupih, so se počutili kot tujci, saj jih niti trgovci niso razumeli, ker so govorili v istrskem dialektu. Ena od informatorik se spominja svojega prvega obiska Ljubljane:

"Smo šle sz mamo u Ljubljano i mama je prašala u trgovini nej ji dajo eno srejšo sz škešelon (žepom, op. a.). Ma se niso na noben način mogli zmenit, kaj je tela."

Po mnenju enega od informatorjev je po vojni prišlo do hudih nesoglasij. Vzroke zanje pa gre iskati v spremenjenih okoliščinah, ki so vas odrezale od vseh pomembnih centrov, kjer so vaščani prišli do dodatnega zaslužka:

"Do 47. leta pri nas ni še bila Jugoslavija. Mi smo imeli še jugolire. In ko so nas priključili k Jugoslaviji, potem nismo imeli več ne domačega vina ne domače stvari ne nič. Niti nisi imel za obleko niti nisi imel za nobeno stvar na svetu. Konec je bilo, presekana meja. To je bilo čez noč. Ko zde govori o meji, to ni nič. Takrat pa je to bilo hudo, ker nisi imel kje žebel kupit, nisi imel nobene stvari na svetu. In takrat so bile hranilne karte, to so bile do 51., 52. In tisti, ki je imel hranilno karto, je nekaj dobil, in tisti, ki pa ni imel hranilne karte, ni nič dobil. Tisti, ki je imel kmetijo, tisti, ki je imel nekaj več, ni dobil nič. Recimo moj oče je delal na železnici, mi nismo dobili hranilne karte. Mislim, ker smo imeli malo kmetije in tam je bilo enih deset glavnih družin, ki niso dobili, ostali so pa vsi dobili. Eni so dobili karte in potem so prodali sladkor na črni borzi."

Iz arhivskih drobcev, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru, se da razbrati, da so tudi Istranke iz drugih krajev na poti v mesto nemalokrat prihajale v spor z jugoslovanskimi in italijanskimi varnostnimi organi, da pa jih njihovo oviranje ni zaustavilo ne pri prehajanju demarkacijske črte med cono A in cono B Julijske krajine kot tudi ne pozneje pri prestopu italijansko-jugoslovanske državne meje. Tako so na primer spomladi leta 1947 ženske s Koprškega, ki so jim jugoslovanski policijski organi prepovedali prestop mejnega prehoda, da bi jih s tem ukrepom odvrnili od prodaje jajc, zagrozile s samomorom (Verginella, 2005, 147).

Vendar pa je Trst kljub meji ali ravno zaradi nje

ponovno odigral vlogo gospodarskega centra. Po letu 1965, ko je bil Rakitovec vključen v maloobmejno območje, so ženske ponovno začele hoditi v Trst in preprodajati meso, žganje, cigarete, maslo, jajca in druge drobnarije. Zanimivo je, da so se mlada dekleta po vojni sicer zaposlila v tovarnah na Kozini. To je bilo v skladu s prevladujočo komunistično ideologijo, ki je, kot je v svoji monografiji *Ženske na prehodu v socializem* ugotovila Mateja Jeraj, za svoj cilj postavila tudi enakopravnost žensk in stremljenje "k oblikovanju 'nove ženske' ki naj bi bila vse tisto, kar se od nje običajno pričakuje – skrbna mati, žena in gospodinja, zraven pa še veliko več – zaposlena, izobražena in politično dejavna" (Jeraj, 2005, 93–94). Kljub ideološkim pritiskom in pričakovanjem pa vaščani niso mogli čez noč spremeniti svojih mentalitetnih struktur. Tako je vaška skupnost s pomočjo močnih mehanizmov neformalne socialne kontrole od žensk še vedno pričakovala, da po poroki in rojstvu otrok zapustijo službo ter poskrbijo za zaposlenega moža, otroke, živali in kmetijo.

Emilija se spominja:

"Za cejta svobode smo šle vse pupe delat u fabrike, ki so jih nardili na Kozini, ma kadar smo se poročile i rodile, nismo mogle pestit otrok samih doma. Vrtcov tabot še ni bilo. I skoro vse so pestile šljžbo. Ma ženska mara bit pr otruke. Anka moja hči je pestila šljžbo, kadar je rodila. I kadar je bila vnukinja u Kopre u šuli, je učitelca rekla, da se vidi, da je rasla sz mamo, ki je taku lepo vzgojena."

Ker pa je moževa delavska plača komajda zadoščala za preživetje, so ženske ponovno sledile tradiciji in pridobivale dodaten zaslužek s tihotapljenjem, ki naj bi bil celo večji od tistega, ki bi ga prejemale v tovarnah.

Ena najbolj aktivnih "švercark" je bila tudi Emilija, ki se je medtem poročila v sosednjo vas Zazid, ker pa je mož zapil večji del svoje plače, je morala sama poskrbeti za tri otroke. Poprijela je za tradicionalno dejavnost – preprodavanje, ki ga je bila vajena že od zgodnje mladosti, tokrat ponovno v Trst. Zapustila je moža in se vrnila v Rakitovec.

V vasi se je s švercem ukvarjalo veliko žensk, vendar je bil to večini le dodatni zaslužek, medtem ko je Emiliji preprodavanje predstavljalo edini vir dohodka. Najprej se je sicer zaposlila v tovarni stekla na Hrpeljah, ko pa je najstarejša hči dopolnila petnajst let, je prosila šefa, če jo zaposli, in ker ni bilo prostih delovnih mest, ji je odstopila svoje, kar ji ni bilo posebej težko, saj ji je bilo, kot sama pravi, ljubše *švercati*:

"Ma jest son rajši pustila službo u fabriki, jaz nisem bila za fabriko, pa še son bolj zaslužila sz švercon i več son bila doma. Polje kadar son se ločila sz prvim možem son se poročila sz Zorkotom Kovačevim, ma on mi ni pomagal skrbet za moje otroke. On je bil vdovec in je imel svoje otroke ino smo skrbeli vsaki za svoje. I jast sen sama skojila moje otroke."

Najbolj donosna tihotapska artikla v tem času sta

bila sprva meso in žganje. Meso so Rakitljanke nakupovale v Pazinu, Žminju in celo v Vižinadi. Običajno je šla po meso ena ženska in ga prinesla tudi drugim. Emilija se spominja, da je naenkrat prinesla v vas tudi do 70 kilogramov mesa. Kilogram mesa so v Trstu prodale po dvojni ceni. Čez mejo je bilo dovoljeno nesti kilogram mesa in liter žganja na osebo. Ženske pa so na različne načine spravile čez mejo tudi deset in več kilogramov mesa ter se pri tem domislile različnih strategij. Nekaterim so pomagali otroci in možje, ki so odnesli blago čez mejo na Kozini in ga pustili v gostilni na Pesku pri "Fidelki", ki jim je vedno nudila zatočišče. Meso pa so čez mejo prenesle tudi tako, da so ga na primer skrile v različne žepe v torbah, položile čez meso jajca, nekatere ženske pa so se po celem telesu obložile z mesom in žganjem ter tako na sebi nosile tudi do deset kilogramov mesa. Ker so bile na avtobusu tudi ženske iz Brkinov, ki so hodile delat v Trst, so jim nekaj blaga čez mejo prenesle tudi one. Ko so jih karabinjerji odpeljali na kontrolo, so hitro skrile blago pod sedež, z nekaterimi vozniki avtobusa pa naj bi bile tudi dogovorjene, da jim ga skrijejo. Pri prenosu mesa čez mejo so jim pomagali tudi sorodniki:

"Moje hčere so hodile na delo in v šulo na Kozino ino so šle najprej z namo čez blok ino polje so šle u šulo ino na delo. Taku smo lahko več nesli prek, ino polje son jaz vse skup nesla u Trst. Ma vse skup son nesla anka do trideset kilov mesa. Son si ga zvezala anka po živote, črez son obukla en širok kapot ino son šla. Na sebe son dala anka sedem kilo mesa. En bot mi je reku en karabinjer, da kaj iman na sebe, a jaz son imela na sebe č'da cigaretov in son na hitro skrila vse pod sedež ino son mu rekla: 'Ma ku me najdete kej na sebe, se bon pred vsemi slekla.' I njemi je ratlo nerodno i me je pustu. I poljer nison mogla pobrat teh cigaretov pod sedežon, ki je bil še na vlake. Ma popoldan son se vračala sz istin vlakon i kaj niso bili cigareti tan, ki son jih dala.

Emilija, ki še danes izraža optimizem in pokončno držo, zase pravi, da je bila najbolj pogumna švercerka, vedno naj bi jo spremljala sreča, saj je nikoli niso dobili. S ponosom se spominja svoje iznajdljivosti, saj je pomagala tudi drugim ženskam in jih uvajala v posel:

"Ma po večini son imela srečo. Ja son bila srečna i son č'da drugih žensk peljala u Trst i jih navadila kaku i kaj. A ene ženske niso imele sreče. Ena je šla en bot štiri bote čez blok i vsaki bot so je vrnili nazot."

Italijanski karabinjerji so včasih naredili racijo in marsikateri odvzeli meso ter naložili kazen. Nekateri cariniki so bili bolj popustljivi in torb niso pregledovali, spet druge je bilo treba *podmazati*. So pa ženske carinike na meji dobro poznale in sproti prilagajale strategije tihotapljenja čez mejo.

Kot najbolj strogega se spominjajo karabinjerja, ki je zaradi dolgega nosu dobil vzdevek "Kljunar". Emiliji je na primer ostal v spominu dogodek, ko so prijeli dve ženski, kar so potrdile tudi druge intervjuvanke:

"Ja, so primili en bot Pijo Nemčevo ino moja pokojno teto Vanco ino Pija je rekla, da gre na stranišče i je ušla skuzi okno, gori pruti Padričan, se je skrila na cemiter, ma polje je tela it naprej u Trst in je šla štopat. I kaj ji niso ustavili glih uni karabinjeri, ki so je iskali? I so ji zeli vso meso."

Dogajalo se je, da jih je pri prodaji zalotila tudi policija v Trstu, ki jim je prisodila visoke kazni:

"En bot smo bile jaz in še ene ženske na pjaca Oberdan in so pršli h nan eni u civili ino so nas peljali na kvesturo i son plačala 40.000 lir multe. Ma, ena Albina je imela dosti rube i je plačala 300.000 lir. Son si spodosila šoljde pr ene šinjore i so me spustili."

Zanimivo pa je, da jih jugoslovanski cariniki pri prehodu meje niso ovirali, čeprav so po mnenju Emilije vedeli za njihovo početje.

V Trstu so večino mesa prodale privatnim osebam, predvsem stalnim strankam. Emilija je na primer nosila k isti družini razno blago štirideset let. Ti so ji zaupali do te mere, da so ji celo posodili denar, ki ga je njen sin potreboval za gradnjo hiše. Nekateri, ki so imele srečo, so imele odjemalce tudi po gostilnah, kjer so odkupovali predvsem žganje, ki so ga po kavarnah prodajali "pod pultom". Prodajale so ga kot lastni domači proizvod, kar pa ni bilo čisto res. Žganje je v vas vozila prodajati neka ženska iz Istre, ki so jo klicali kar Rakijarca. V vas je prišla večkrat mesečno in prodala tudi po sto litrov žganja, ki naj bi ga pridelala iz krompirja in je bilo dokaj neakovostno. Emilija hudomušno pripoveduje, kako in kaj je bilo s tem žganjem:

"A una rakija ni bila dobra, so je nardili sz krompira, ma Taljani so je bili taku vajeni, da kadar smo jin kak bot nesli pravo rakijo sz tropin, ali slivovko, so rekli, da je falša."

Ko so prodale svoje blago, so ob povratku pomagale Dalmatinkam pretihotapiti kavbojke in drugo blago iz Trsta v Jugoslavijo. Za te usluge so jim Dalmatinke tudi kaj malega plačale. Poleg tega so v Čičarijo iz Trsta nosile preprodajati pralni prašek, milo, kavo, kavbojke itd. Zaslužile pa so tudi pri zamenjavi valut, to je lir v dinarje, na črnem trgu pri "markatu" oziroma na "Piazza coperta":

"Tan je bil zmeron ki, ki je na črno menjaval lire u dinare, ino zmeron smo menjale pr njih, ki je bila bulja menjava kuj pr nas. Samo smo marale gledat, da nas ne primijo naše cariniki, ki bi nan zeli vse šoljde."

V vasi je tudi v tem obdobju "švercala" večina žensk, nekatere bolj, druge manj uspešno. Emilija se spominja, da *"je bila zjutraj puna goša (vlak op. a.) žensk, da se je maralo stat."* V Trst so hodile od enkrat do trikrat tedensko, odvisno od dela, ki so ga imele na kmetiji, od dohodkov moža, pa tudi od družinskih obveznosti. Za nekatere ženske je bil to edini vir dohodka. Tiste najbolj uspešne pa naj bi zaslužile dobro mesečno plačo in se tudi zaradi tega niso odločale za delo v tovarni, čeprav je bilo to družbeno bolj sprejemljivo in cenjeno.

Emilija je ponosno pripovedovala o svojem zaslužku, ki je zadostoval, da je vzgojila svoje otroke in jim pomagala tudi potem, ko so se že osamosvojili:

"O, son zašljužila č'da šoljdov, son sz njimi skojila (vzgojila op. a.) moje otroke, jih poročila, vsem nardila ohcet, hčeram kupila koreda in vsen trem pomagala zidat hišo [...] Jaz pa son hodila švercat u Trst ino son zašljužila več, kuj če bi delala u tovarne."

Podobno kot šverca pred vojno tudi povojnega tihotapstva vaščani ne dojemajo kot moralno spornega. O svojem početu večinoma govorijo brez večjih zadržkov; Emilija se je pri pogovoru na trenutek zavedla, da so počele nekaj, kar je bilo nezakonito, in dejala: *"Ma ne znan ku bin smela to govorit,"* nato pa je zamahnila z roko in rekla: *"Ah, ma ja, sej oramaj ni več Jugoslavije,"* in naprej veselo pripovedovala svojo življenjsko zgodbo, polno dogodivščin. Njena reakcija nam pove, da se ni sramovala svojega početja, temveč je bil njen pomislek vezan bolj na to, da je ne bi preganjale oblasti.

Iz pogovorov lahko razberemo, da je ženska mobilnost tako v primeru Rakitljank kot tudi drugih Istrank zbužala v moškem svetu določeno nelagodje in sumničavost o njihovi zvestobi, saj na ta način žensk ni bilo mogoče v popolnosti nadzirati. Emilija pove, da so nekateri gledali na njih podcenjevalno: *"So rekli kaki, da hodimo tan u Trst sz Taljani,"* vendar pa si to razlaga bolj kot zavist tistih žensk, ki niso bile za to delo (prim. Verginella, 1990, 11). Emilija je na primer z zadovoljstvom povedala, da ji mož, za razliko od nekaterih drugih, kljub govoricam ni nikoli branil, da bi to počela. Vendar ni ob delu nikoli zanemarila svoje vloge žene in matere in je vedno poskrbela, da je bilo doma skuhan in čisto, pa še na zemlji je vse postorila. O svojem početu govori malodane s ponosom, saj ji je omogočalo dostojno preživetje in ekonomsko neodvisnost:

"Jaz sem bla narbulja švercerka, ino son imela svoje šolde ino ne malo, ino nison nobenega nč prosila. I ne bin tela hodit čistit, kur ki hodijo danes. Me je bolj pijažilo švercat kuj delo po hiši." Ledinek in Rogelja, ki sta opisali življenjsko zgodbo Šavrinke Marije, pa menita, da so bile ženske, ki so preprodajale, celo bolj zaželjene partnerke, ker so več prispevale v družinsko blagajno (prim. Ledinek, Rogelja, 2000).

Ob tem pa gre dodati, da so jugoslovanske oblasti tiho dopuščale to dejavnost, saj so vsi dobro vedeli, kaj počnejo, pa so kljub temu zamižali na eno oko in na ta način vzdrževali socialno ravnovesje. Italijani so navidezno sicer preganjali tihotapstvo, vendar so jim pogosto pogledali skozi prste, saj je bil nenazadnje tudi Trst s postavitvijo nove meje odrezan od svojega naravnega zaledja in pridelkov, ki so običajno polnili tržaške stojnice. Ta dejavnost je bila torej del tradicije, ki se še danes kaže v množičnem delu Slovenk na črno po tržaških domovih, ki skorajda ni preganjano in sankcionirano, saj imajo od tega koristi vsi.

Družbeni status kontrabantark

Glede na to, da so bile ženske pomembno vključene v družinsko ekonomijo in je bilo preživetje družine odvisno od obeh spolov, se nam samo po sebi zastavlja vprašanje vloge in položaja Rakitljank v takratni družini. Glede javne sfere nimamo težav, tam žensk ne najdemo. Prav tako niso bile udeležene pri dedovanju, razen v primerih, ko ni bilo moških dedičev. Toda, ali lahko iz tega sklepamo, da je njihov ekonomski prispevek bistveno vplival na distribucijo moči znotraj takratne družine?

Zgodovine žensk v hrvaškem delu Istre se je dotaknil tudi Dukovski v svojem delu *Svi svetovi Istarski*, kjer opredeli vlogo kmečke ženske 20. stoletja v prvi vrsti kot delovno silo in šele nato kot stroj za rojevanje. V prvi vrsti je skrbela za dom in družino, delo na polju pa si je delila z gospodarjem. Zato v tem času za poroko ni bila toliko pomembna lepota in prefinjenost, temveč robustnost, moč in zdravje ter delavnost. Posebno mesto v družini je imela najstarejša ženska, ki je bila gospodarica in so ji bili podrejeni tako snahe kot otroci, tudi če so bili že odrasli. Dukovski poudarja, da so bile istrske ženske navzven sicer v podrejeni vlogi, znotraj družine pa so bile pogosto dominantne (Dukovski, 1997, 115).

Borut Brumen, ki je raziskoval socialne spomine Sv. Petra in s tem tudi položaj šupetrskih žensk, celo meni, da je bila moška prevlada zaradi ekonomskih razmer v času Italije bolj ideal kot realnost, dejansko naj bi bile ženske v mnogih primerih tiste, ki so vodile gospodinjstvo in odločale o strateških odločitvah, skratka, v Sv. Petru naj bi šlo le za navidezno prevlado moških (Brumen, 2000, 210).

Življenje Rakitljank je v marsičem mogoče primerjati tudi s položajem Brežank, ki jih obravnava Marta Verginella in ugotavlja, da izrinjenost žensk iz politične sfere ne implicira nujno ženske podrejenosti v zasebni sferi. Predstava o šibki ženski, ki je v socialnem in gospodarskem pogledu povsem podrejena svojemu možu, se tako ob pogovoru z Rakitljankami kot ob branju breških oporok prav kmalu razblini. Po ugotovitvah Verginelle je gospodarsko neokretna ženska v breškem svetu devetnajstega stoletja prej izjemna kot vsakdanja figura. Visok delež ženskih oporok – približno 40 odstotkov vseh oporok, zabeleženih v obdobju 1819–1904, so zapustile ženske, ne le vdove, temveč tudi samske in poročene – priča o tem, da so bile ženske subjekti gospodarskega življenja vse do razkroja tradicionalne kmečke družbe (Verginella, 1990). Martina Orehovec, ki je opravila v Sv. Petru raziskavo o ženskem delu v Istri, ugotavlja, da je bila ženska tista, ki je več komunicirala z zunanjim svetom: sprva je trgovala s kmetijskimi pridelki, nato pa iskala zaslužek z opravljanjem gospodinjskih opravil v mestnih gospodinjstvih. Zato sklepa, da kljub vsem ekonomskim in družbenim spremembam ter procesom, ki so potekali od konca 19. stoletja do danes, drastične spremembe in transformacije

odnosov znotraj družin niso bile potrebne (Orehovec, 1997, 125).

Tega vprašanja se je dotaknil tudi Bojan Baskar, ki v svojem delu *Dvourni Mediteran* povzema dotedanje poglede na položaj Šavrinke v družini in se nagiba k stališču Accatijeve, ki obravnava položaj žensk v severni Italiji in pravi: "te ženske [so] močno obtežene s simboličnimi konotacijami in imajo zelo močno vlogo kot kolektivni subjekt, kot posameznice in osebe pa naj bi bile nemočne" (Baskar, 2002, 208).

Tudi pri Rakitljankah gre glede na zbrana pričevanja sklepati, da lahko govorimo o njihovem ambivalentnem družinskem statusu. Po eni strani so na primer morale opravljati težka fizična dela kot moški, bile so mobilne in prispevale so pomemben del k družinskemu proračunu, bile so celo tako drzne, da so zelo pogosto prestopile prag zakona. Za ekonomsko funkcioniranje družine je bil prispevek ženske enak, če ne celo bolj pomemben od prispevka moškega. V zagovor prispevka moških pa gre dodati, da so bile nepopolne družine, kjer je moški prežgodaj umrl ali odšel v tujino, na socialnem dnu. Taka sta tudi primera naših informatork, ki vseskozi razlagata težak položaj njunih družin prav z odsotnostjo očeta. Kljub nekaterim indicem, ki govorijo v prid emancipirani vlogi Istrank, pa ne smemo spregledati nekaterih dejstev, ki govorijo ravno nasprotno. Kmečka opravila so bila pogosto ločena na ženska in moška. Dela, ki so jih opravljali moški, so bila bolj cenjena; za moškega je bilo poniževalno opravljati ženska dela (kot npr. molža). Ženska je morala vedno najprej nahraniti moške člane družine, nato otroke in nazadnje sebe. Tudi na področju intimnosti in spolnosti je veljalo, da se mora ženska podrediti moški želji, moškemu je družba na nek način tolerirala nezvestobo, ženskam pa ne.

Tudi ko Emilija in Jolanda opisujeta svoja moža, nam povesta, da sta bila gospodovalna in sta imela glavno besedo v družini, čemur ne nasprotujeta, čeprav obe pravita, da je najbolje, če sta mož in žena *složna*. Obe tudi menita, da moški nima kaj početi za štedilnikom in navajata primer v vasi, ko je mož pomagal ženi, ki je bila zaposlena, in tega nista odobraval, temveč sta žensko obsojali, da je spremenila moža v copato. Tudi primerov moškega nasilja v družini ne obsojata pretirano. Ko je na primer eden od vaških mož pretepal ženo, je Jolanda komentirala: "Si je zaslužila, ki ni mučala, ki njen mož je dal prav materi, ma ona je odgovarala i ne bi smela, zatu ki mati je samo ena, žen pa je lahko več." Pa je npr. prav ta neposlušna ženska (njena teta Rozalija) s svojo bogato doto rešila kmetijo pred propadom. Tudi sicer se ženskam po Jolandinem mnenju ni priporočalo jezikanje, "ki je lahko ujela anka eno žlepo."

Običajno so morale ženske denar, ki so ga prislužile, dati glavi družine, to je bodisi najstarejšemu moškemu bodisi stari materi, ki je potem upravljala s skupnimi sredstvi. V pričevanjih je zaznati, da so z denarjem upravljali tako moški kot ženske, odvisno od distribucije

moči v družini. Zelo pogosto so bile upravjalke družinskega proračuna ženske. Kljub vsemu pa je zaznati, kako zelo je bilo pomembno in dobro, da sta mož in žena *složna* in da se znata o vseh stvareh pogovoriti.

Iz navedenega lahko sklepamo, da je bila rakitovska predmoderna družina tipična patriarhalna družina, ki je bila podprta tudi s strani Cerkve, za Rakitljane najpomembnejše ustanove. Da pa so si, navkljub tradicionalnim vzorcem, iznajdljive Rakitljanke znale priboriti tudi svojo besedo v družini, ne gre dvomiti.

ZAKLJUČEK

Tihotapstvo istrskih žensk je pred, med in po drugi svetovni vojni predstavljalo uveljavljeno prakso preživetja. Na eni strani je pojav narekovala socialna stiska, na drugi pa prav obmejna lega, ki v zgodovini pogosto generira tovrstno dejavnost. Ne smemo namreč pozabiti na velik pomen Trsta, ki je nase močno vezal okoliško prebivalstvo, ker je nudil možnost neagrarnih virov dohodkov. In ko v Trstu ni bilo možno prodajati, so Istrani ubirali tudi ilegalne načine za zaslužek. S tihotapstvom so se v Istri v veliki meri ukvarjale tudi ženske. Ker za seboj niso zapustile dokumentarnega gradiva, se je metoda spraševanja, ki je značilna za ustno zgodovino, pokazala kot primeren izbor. Preko življenjskih zgodb akterk lahko razumemo vzroke, oblike in strategije pojave, ki bi bil sicer za zgodovino izgubljen. Dejstvo, da so ženske tudi finančno prispevale v družinsko blagajno, je vplivalo tudi na njihovo mentaliteto. Istranke namreč niso bile nemočna in zaščitna potrebna bitja, pač pa samozavestne, samostojne in pogumne ženske, kakršni sta tudi informatorki Emilija in Jolanda, ki jima usoda ni prizanesla, pa kljub temu izražata veliko mero zadovoljstva nad svojim življenjem. Kljub njihovemu prispevku pa je iluzorno govoriti o njihovi enakopravni vlogi, saj je bila tradicija moškosrediščne družbe, ki jo je vedno znova generirala Cerkev, močno zasidrana v mentaliteti takratne družbene stvarnosti. Položaj istrskih žensk je bil izrazito ambivalenten; medtem ko jih v javnosti ne srečamo, so imele v družini pomembno vlogo.

Tudi v konkretnem primeru lahko pritrdimo ugotovitvam nekaterih vidnih raziskovalcev ustne zgodovine žensk, ki opozarjajo na določene specifične ženskih pripovedi, pri katerih moramo biti pozorni ne le na to, kar je povedano, temveč tudi na to, kar je mišljeno. V ženskih pripovedih je večkrat zaznati dve pogosto ločeni in konfliktni perspektivi: prva obstaja v okvirih koncepta in vrednot, ki jih reflektira moška dominantna pozicija znotraj kulture, druga pa nas informira o neposredni realnosti ženskih osebnih izkušenj. Da bi lahko natančno slišali žensko perspektivo, se moramo naučiti poslušati kot stereo in sprejemati oba, dominantni in zamolčani kanal, ter ju pozorno uglasiti, da bi razumeli odnose med njima (Anderson, Jack, 2005, 155–171).

SMUGGLING BY ISTRIAN WOMEN IN THE 20TH CENTURY,
CONVEYED THROUGH THEIR LIFE STORIES

Vida ROŽAC DAROVEC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Historical Studies, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: vida-rozac.darovec@zrs-kp.si

SUMMARY

For Istrian women, smuggling was before, during and after the Second World War an established practice of survival, dictated on the one hand by social distress and on the other by the near-frontier position, which has through the course of history often generated smuggling operations. We should also stress the influence of Trieste, which thanks to the many possibilities for development of secondary activities that it offered bound the neighbouring population to it with very strong ties. And when Trieste offered no sales possibilities, Istrians resorted to illegal activities, if necessary, to secure extra income.

The method that proved suitable for studying this problem is that of questioning, considering that such activities are not recorded in written sources. This way we were able to understand the causes, forms and strategies of a phenomenon that would otherwise have been lost to history. The financial contribution made by female smugglers also affected their mentalities—they were not helpless beings in need of protection, but rather self-assured, independent and brave women. Two examples, our informants Emilija and Jolanda, despite having been spared no blows by fate still profess a great deal of contentedness with their lives. Although the women's important contribution to the household budget undoubtedly influenced their position within the family, it would be illusory to speak of parity, as the tradition of the male-centred society, repeatedly generated by the Church, was strongly anchored in the mentality of the people of that period. The position of the Istrian women was therefore ambivalent. While their roles may not have been visible in public, the women had a strong and important role inside the family.

Key words: smuggling, women's history, life stories, oral history

LITERATURA

Anderson, D., Jack, C. (2005): Learning to listen. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. New York, Rutledge, 155–171.

Baskar, B. (2002): Dvoumni Mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju v vzhodnojadranskem območju. Koper, Založba Annales.

Bertoša, M. (1989): Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću. Pula, Istarska književna kolonija "Grozđ".

Bianco, F. (1994): Ribelismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell'Istria del '700. Acta Histriae III. Koper, 149–164.

Bianco, F. (2002): Contadini e popolo tra conservazione e rivolta. Ai confini orientali della Repubblica di Venezia tra '400 e '800. Saggi di storia sociale. Udine, Forum.

Brumen, B. (2000): Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, Založba *Cf.

Darovec, D. (2004): Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Založba Annales.

Darovec, D. (2005): Ponižani, razžaljeni in izgnani. Tihotapstvo in razbojništvo v beneški Istri v novem veku. V: Mihelič, D. (ed.): Ad Fontes. Otorepčev zbornik. Ljubljana, ZRC SAZU, 357–365.

Dukovski, D. (1997): Svi svjetovi istarski. Pula, C. A. S. H.

Gluck, S. (1996): What's So Special About Woman's Oral History. V: Dunaway D. K., Baum, W. K.: Oral history. An Interdisciplinary Antology. Walnut Creek, AltaMira Press, 215–231.

Hall, C. (1997): Social Work as Narrative. Storytelling and persuasion in professional texts. Aldershot, Ashgate.

Jeraj, M. (2005): Slovenke na prehodu v socializem. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

Ledinek, Š., Rogelja, N. (2000): Potepanja po poteh Šavrinke Marije. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo.

Orehovec, M. (1997): Delo Istrank v Trstu. Etnolog 7/58. Ljubljana, 115–129.

Panjek, A., (2002): O gospodarskem pomenu meje za prebivalstvo Vzhodnih Alp s posebnim ozirom na zgornje Posočje (16.–18. stoletje). V: Kunaver, J. (ed.). Soški razgovori I : zbornik za domoznanstvo. Bovec, Zgodovinska sekcija Kulturnega društva Golobar, 215–226.

Sedmak, M (2005): Življenje z mejo. V: Meje in konfini. Koper, Založba Annales, 115–136.

Thompson, P. (2000): The Voice of the Past. Oxford, Oxford University Press.

Verginella, M. (1990): Družina v Dolini pri Trstu. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Verginella, M. (1996): Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Koper, Založba Annales.

Verginella, M. (1997): O ženskah, ki so znale "regerat". Delta, 3, 1997, 1–2. Ljubljana, 47–56.

Verginella, M. (2005): Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev. Ljubljana, Delta.